

การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ: ความหมาย คุณค่า และตัวตนของคนไทยภาคเหนือและอีสาน¹ The Treatment with Su kwan Ritual: Meaning Value and Identity of Thai people Northern and Northeast

สุรเชษฐ์ คุหาเลิศ² และอรอุษา สุวรรณประเทศ³

Surachet Khuhalerd⁴, and Onusa Suwanpratest⁵

(Received: 21 April 2023; Revised: 5 May 2023; Accepted: 23 May 2023)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาความหมาย คุณค่าของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ และภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและอีสานจากการประกอบพิธีกรรมดังกล่าว โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ข้อมูลทางคติชนวิทยา จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญที่มีผู้ศึกษาไว้ก่อนแล้วในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2560 ผลการศึกษาพบว่า การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ เป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญต่อกลุ่มชนในสังคมวัฒนธรรมสุขภาพแบบพื้นบ้าน ในความหมายของ “พิธีกรรมการสู่ขวัญ” เป็นการเรียกขวัญให้กลับมาสู่ร่างกายของผู้ป่วย ส่งผลทำให้หายจากอาการเจ็บป่วย ซึ่งการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมมีคุณค่าทางตรงเกี่ยวข้องกับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคทางกายและจิตใจของผู้ป่วย และคุณค่าทางอ้อมเกี่ยวข้องกับการรักษาแบบแผนพฤติกรรมอันดีของคนในสังคมวัฒนธรรม อีกทั้งยังสะท้อนภาพตัวตนของคนไทยภาคเหนือและอีสานที่มี “ลักษณะร่วมกัน” ได้แก่ การเคารพสิ่งเหนือธรรมชาติ การเป็นสังคมเกษตรกรรม และ “ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน” ได้แก่ การใช้ภาษาถิ่นในพิธีกรรม นอกจากนี้ การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ ยังเป็นกลไกทางสังคมวัฒนธรรมสำคัญในฐานะพลังขับเคลื่อนทางชีวิตและจิตวิญญาณ เพื่อช่วยให้มนุษย์ผ่านวิกฤตการณ์ในชีวิตไปได้ในขณะเดียวกันก็ช่วยให้บุคคลสามารถเชื่อมโยงตนกับสังคม และเชื่อมโยงตนกับโลกธรรมชาติและระบบจักรวาล

คำสำคัญ: การรักษาโรคด้วยพิธีกรรม พิธีกรรมสู่ขวัญ คติชนวิทยา

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ปรัชญาการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมในวัฒนธรรมไทย” ในหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

² นิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาภาษาสาส์ตร คติชนวิทยา ปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

⁴ Ph.D. Student, Doctor of Philosophy Program in Folklore, Faculty of Humanities, Naresuan University

⁵ Assistant Professor Dr., Department of Linguistics, Folklore, Philosophy and Religion, Faculty of Humanities, Naresuan University

Abstract

This research article aims to study the meaning and the value of healing with the Su Kwan Ritual and a reflection of the identity of the northern and northeastern Thai people from the aforementioned rituals by using the method of synthesis of folklore data. According to the research related to the healing of the Su Kwan Ritual that has been studied in the past 30 years from 1987-2017, treating diseases with the Su Kwan Ritual is important to the people in the traditional health culture society. "Su Kwan Ri tual" is a call to bring Kwan back to the patient's body, resulting in recovery from illness. The ritual healing has direct value in relation to the care, prevention, and treatment of physical and mental diseases of the patients and indirect values related to maintaining good behavioral patterns of people in cultural societies. Su Kwan Ritual reflects both the "shared identity" of northern and northeastern Thai people, including respect for the supernatural and being an agricultural society, and a "unique character", namely the use of local dialects. It is also an important social and cultural mechanism as a life and spiritual driving force, to help humans get through crises in life. At the same time, it helps individuals to connect with society, natural world, and the universe.

Keyword: Treatment with Ritual, Su kwan Ritual, Folklore

บทนำ

“การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ” เป็นพิธีกรรมสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมสุขภาพของมนุษย์ ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของกลุ่มคนในสังคมวัฒนธรรมไทยและกลุ่มชาติพันธุ์ไทมาอย่างยาวนาน ตลอดจนปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมที่สำคัญของชาติ อย่างเช่น วรรณคดีไทยเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ เป็นงานวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมแบบดั้งเดิมไว้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ ยังพบถึงองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาการรักษาโรคของคนในอดีต ตั้งแต่เกิดจนถึงการเปลี่ยนผ่านสภาวะของแต่ละช่วงวัยที่ใช้พิธีกรรมการสู่ขวัญในการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคทั้งโรคทางกายและทางจิตใจให้กับผู้ป่วย (สุรเชษฐ์ คูหาเลิศ, และอรอุษา สุวรรณประเทศ, 2561, หน้า 371-374)

ในมุมมองการศึกษาทางคติชนวิทยา “การรักษาโรคด้วยพิธีกรรม” จัดว่าเป็นพิธีกรรมที่สะท้อนระบบความคิดและวิถีการปฏิบัติในการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคของกลุ่มชนหรือชุมชนด้วย “ความรู้แบบดั้งเดิม” ที่สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น อันได้แก่ พิธีการรักษาโรคด้วยเวทมนต์คาถา รวมถึงพิธีแก้ไขเรื่องร้ายให้กลายเป็นดี โดยมีความเชื่อว่า การเจ็บป่วยเกิดขึ้นจากการ “ทำ” ของบุคคล หรือเกิดจากอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ (กิ่งแก้ว อุตถากร, 2527, หน้า 1-29) ดังนั้น พิธีกรรมจึงมีบทบาทหน้าที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการรักษาโรคที่เกิดขึ้นในสังคมวัฒนธรรมสุขภาพ

ความเชื่อเรื่องของขวัญ⁶ ได้ฝังรากลึกอยู่ในวิถีของคนไทยมาช้านาน ดังจะเห็นได้จากทุกช่วงสำคัญของชีวิต ทุกครั้งที่มีความสำคัญเกิดขึ้นกับคนในครอบครัวหรือสังคม มักจัดให้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ เช่น การทำขวัญเด็กเกิดใหม่ การทำขวัญนาค การทำขวัญคู่บ่าวสาว การเรียกขวัญคนเจ็บไข้ หรือผู้ประสบเคราะห์กรรม กระทั่งพิธีบายศรีสู่ขวัญต้อนรับแขกผู้มาเยือน นอกจากพิธีกรรมเรียกขวัญที่เกี่ยวข้องกับคนแล้ว ยังมีการเรียกขวัญของพืชและสัตว์ เช่น การทำขวัญข้าว การทำขวัญควาย การทำขวัญช้าง และการเรียกขวัญสิ่งของ เช่น การทำขวัญรถยนต์ การทำขวัญเรือ (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2548, หน้า 83) อีกทั้งยังมีความเชื่อร่วมกันตั้งแต่โบราณว่า “ขวัญ” เป็นสิ่งที่สถิตในร่างกายของมนุษย์ตั้งแต่กำเนิด หากขวัญอยู่กับร่างกาย เจ้าของขวัญจะมีความสุขสบาย แต่ถ้าขวัญออกจากร่างกายไป หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน ขวัญกลับบ้านเก่า ฯลฯ จะทำให้เจ้าของขวัญมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วยจนอาจถึงแก่ความตาย จึงต้องมีการทำพิธีกรรมสู่ขวัญ หรือการเรียกขวัญ⁷ เพื่อให้ขวัญนั้นกลับสู่ร่างเจ้าของขวัญเช่นเดิม

การศึกษารั้วนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญของคนไทยภาคเหนือ⁸ และคนไทยภาคอีสาน⁹ เนื่องจากกลุ่มชนทั้งสองภูมิภาคมีความเหมือนกันทางลักษณะสังคมวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม ซึ่งมีการปฏิบัติและส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะ “พิธีกรรมการสู่ขวัญ” ที่มีการดำรงอยู่ของพิธีกรรมอย่างเข้มแข็ง ทั้งในด้านความเชื่อ องค์ประกอบ และขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมที่มีบทบาทหน้าที่ความสำคัญต่อบุคคลและสังคม

ดังนั้น ผู้วิจัยในฐานะนักคติชนวิทยาที่สนใจศึกษาผลผลิตทางวัฒนธรรมสุขภาพแบบพื้นบ้าน และมีหน้าที่ส่งต่อข้อมูลคติชนคดีของกลุ่มชนให้คงอยู่ในสังคม ในบทความวิจัยนี้ ผู้วิจัยต้องการเสนอประเด็นสำคัญของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ อันว่าด้วยเรื่องของความหมาย คุณค่า และภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและอีสาน เพื่อทำความเข้าใจระบบวิถีคิด และกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมดังกล่าว ในฐานะที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่มีความหมายและคุณค่าสำคัญอย่างยิ่งต่อกลุ่มคนไทยภาคเหนือและภาคอีสาน และแสดงให้เห็นถึงภาพสะท้อนของตัวตนหรืออัตลักษณ์ที่มี

⁶ “ขวัญ” เป็นสิ่งสำคัญที่ไม่มีรูปร่าง จับต้องไม่ได้ มองไม่เห็น แต่เคลื่อนไหวได้ สามารถอยู่ได้ตามส่วนต่างๆ ของร่างกายตลอดจนเป็นสิ่งมงคลสำหรับชีวิตของมนุษย์ และเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่พบได้ในทุกพื้นที่ของสังคมวัฒนธรรมไทย

⁷ “การเรียกขวัญ” ในสังคมวัฒนธรรมไทย มีชื่อเรียกที่เหมือนกันและต่างกันไปตามภาษาของท้องถิ่น เช่น ทางภาคกลางเรียกว่า “การทำขวัญ” ทางภาคเหนือ เรียกว่า “การฮ้องขวัญ” ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน เรียกว่า “การสู่ขวัญ” หรือ “การสูตรขวัญ” และทางภาคใต้ เรียกว่า “การสู่ขวัญ”

⁸ คนไทยภาคเหนือ หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบด้วย 17 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน พะเยา น่าน แพร่ ลำพูน ลำปาง ตาก อุตรดิตถ์ พิษณุโลก สุโขทัย เพชรบูรณ์ พิจิตร กำแพงเพชร นครสวรรค์ และอุทัยธานี

⁹ คนไทยภาคอีสาน คือ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ประกอบด้วย 20 จังหวัด ได้แก่ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บึงกาฬ บุรีรัมย์ มหาสารคาม มุกดาหาร ร้อยเอ็ด เลย สกลนคร สุรินทร์ ศรีสะเกษ หนองคาย หนองบัวลำภู อุดรธานี อุบลราชธานี และอำนาจเจริญ

ลักษณะร่วมกัน และลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มของคนไทยภาคเหนือและภาคอีสาน ผ่านแนวคิด ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคติชนประเภทพิธีกรรม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความหมาย คุณค่า และภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและภาคอีสานจากการ รักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ

นิยามคำศัพท์เฉพาะ

1. ขวัญ หมายถึง สิ่งที่ไม่เป็นตัวตน เชื่อกันว่ามีอยู่ในร่างกายของมนุษย์ เมื่อขวัญอยู่กับร่างกายจะมีความสุขสบายทั้งกายและจิตใจ หากขวัญไม่อยู่กับร่างกายอาจส่งผลให้เกิดอาการเจ็บป่วย หรือไม่สบายได้
2. การรักษาโรคด้วยพิธีกรรม หมายถึง ขั้นตอน วิธีการ หรือกระบวนการในการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรค ทั้งโรคทางกาย และโรคทางจิตใจ
3. พิธีกรรมการสู่ขวัญ หมายถึง การประกอบพิธีเรียกขวัญให้กลับมาสู่ร่างกายของผู้ป่วย ซึ่งพิธีกรรมนี้ได้รับการปฏิบัติและสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยใช้การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยของผู้ที่ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการรักษาโรคด้วย พิธีกรรมการสู่ขวัญ ในช่วง พ.ศ. 2530-2560 จากการสืบค้นข้อมูลจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ในระบบ สารสนเทศของสถาบันการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีการคัดเลือกงานวิจัยที่นำมาใช้ศึกษาโดย พิจารณาข้อมูลด้านองค์ประกอบของพิธีกรรม ได้แก่ ความเชื่อ ผู้ประกอบพิธี ผู้เข้าร่วมพิธี เครื่องประกอบพิธี ตัวบทประกอบพิธี และขั้นตอนการรักษาโรคที่ปรากฏในพิธีกรรมการสู่ขวัญ พบในภาคเหนือ จำนวน 9 เรื่อง และในภาคอีสาน จำนวน 9 เรื่อง โดยเริ่มจาก งานวิจัยด้านการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ ในภาคเหนือ ดังนี้

1. บทความวิจัยเรื่อง พิธีกรรมและความเชื่อในการรักษาพยาบาลพื้นบ้านภาคเหนือ (2533) ของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์
2. วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่อง "ขวัญ" ในวรรณกรรมพิธีกรรมล้านนา (2544) ของญาวินีย์ ศรีวงศ์ราช
3. วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาบทสู่ขวัญและพิธีสู่ขวัญของชาวไทลื้อ อำเภอบัว จัหวัดน่าน (2545) ของสมพงษ์ จิตอารีย์
4. ตำราการแพทย์พื้นบ้านล้านนา สาขาหมอพิธีกรรมบำบัด (2547) ของยิ่งยง เทาประเสริฐ และ กันยานุช เทาประเสริฐ

5. วิทยานิพนธ์เรื่อง ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างความเชื่อในพิธีกรรมเรียกขวัญของล้านนาและความต้องการจิตวิญญาณที่มีต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ (2549) ของขวัญฤทัย ธนารักษ์

6. บทความวิจัยเรื่อง การสู่ขวัญ: พิธีกรรมแห่งชีวิตชาวไทลื้อที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา (2557) ของเปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์

7. วิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์บทสู่ขวัญตามวัฒนธรรมล้านนา จังหวัดอุดรธานี (2557) ของจักรกฤษณ์ อุตุ้ม

8. วิทยานิพนธ์เรื่อง กระบวนการรักษาโรคและบทบาทหน้าที่ของหมอพิธีกรรมพื้นบ้านในอำเภอแม่พริก จังหวัดลำปาง (2558) ของสุรเชษฐ์ คุณาเลิศ

9. บทความวิจัยเรื่อง พิธีกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาสุขภาพจิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ไทยวน ไทใหญ่: การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงภายใต้อิทธิพลของสังคมโลกาภิวัตน์ (2560) ของสุวิภา จำปาวัลย์ และชัชชนะ ปิ่นเงิน

งานวิจัยด้านการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญในภาคอีสาน มีดังนี้

1. วิทยานิพนธ์เรื่อง วรรณกรรมคำสู่ขวัญอีสาน (2536) ของบุญธรรม ทองเรือง

2. วิทยานิพนธ์เรื่อง ประเพณีการสู่ขวัญของชาวอำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด (2536) ของศิริพร สุวรรณศรี

3. วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญอีสาน (2544) ของนิตินันท์ พันทวี

4. วิทยานิพนธ์เรื่อง วิเคราะห์บทสู่ขวัญของชาวกูย อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ (2546) ของปิยะพันธุ์ สรรพสาร

5. วิทยานิพนธ์เรื่อง ศึกษาการสู่ขวัญของหมอสูตรบ้านสันติสุข ตำบลเขวา อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม (2547) ของอุดม พลเสน

6. วิทยานิพนธ์เรื่อง บทบาทหมอสู่ขวัญ กรณีศึกษาอำเภอปากชม จังหวัดเลย (2548) ของอนุศาสน์ ป้องศิริ

7. วิทยานิพนธ์เรื่อง การดูแลรักษาสุขภาพทางจิตโดยหมอสู่ขวัญในจังหวัดนครราชสีมา (2549) ของกิตติภัทร อ่างบุญตา

8. วิทยานิพนธ์เรื่อง พิธีสู่ขวัญ: การอนุรักษ์และสืบสานพิธีกรรมจรรโลงใจของคนในสังคมอีสาน (2553) ของวิทยา ภูครองหิน

9. บทความวิจัยเรื่อง บทสู่ขวัญหลวงของลาวกับอีสาน: โครงสร้างทางวรรณกรรมและบทบาทหน้าที่ (2560) ของสายหยุด บัวทุม กาญจนา วิชญาปกรณ์ และประจักษ์ สายแสง

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

คำว่า “เชื่อ” ตามความหมายของพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (2546, หน้า 372) หมายถึง เห็นคล้อยตาม มั่นใจ และไว้ใจ ส่วน “ความเชื่อ” หมายถึง ความตกลงใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง พิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ ความตกลงใจในความมี หรือความเป็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เชื่อว่านรกสวรรค์ ภูตผี หรือ เทวดามีจริง เป็นต้น และความตกลงใจในความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น มีความเชื่อว่า ถ้าเราทำ สิ่งใดสิ่งหนึ่งให้แก่ใคร สิ่งนั้นย่อมตามสนองเรา เป็นต้น (กิ่งแก้ว อัดถากร, และธนรัชฏ์ ศิริสวัสดิ์, 2542, หน้า 661)

ความเชื่อ มีมูลเหตุมาจากความกลัว ความต้องการความมั่นคงทางจิตใจ และความสงสัยในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดรอบตัวมนุษย์ เช่น ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถหาคำตอบได้ ทำให้เกิดความกลัวและเชื่อว่าต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ควบคุมหรือบันดาลให้คุณและโทษ แก่มนุษย์ได้ ฉะนั้น จึงพยายามหาวิธีการอ่อนน้อม เอาใจหรือต่อรองกับอำนาจนั้นด้วยการบูชา บนบาน หรือเซ่นไหว้ (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2548, หน้า 79-80)

สรุปได้ว่า ความเชื่อ เป็นสิ่งที่กลุ่มชนยึดถือต่อกันมาเป็นเวลานาน เกิดจากความกลัวต่อธรรมชาติ อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ และสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ตลอดจนใช้ความเชื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ในการสร้างความมั่นใจและสร้างความหวังในการใช้ชีวิต ดังนั้น ความเชื่อจึงมีอิทธิพลต่อความรู้สึก ความคิด และการแสดงออกของกลุ่มชนในรูปแบบต่าง ๆ หรือความเชื่อส่งผลต่อการกำหนดพฤติกรรมของกลุ่มชน

2. แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมการรักษาโรค

ก่อนจะกล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมการรักษาโรคนั้น ควรทำความเข้าใจความหมายและความสำคัญของคำว่า “พิธีกรรม” กันก่อน เพราะในปัจจุบันพิธีกรรมมักถูกมองว่าเป็นเรื่องมงาย ลำหังไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ หรือมักถูกมองว่าเป็น “ของปลอม” ซึ่งตรงข้ามกับวิทยาศาสตร์ที่คนสมัยใหม่มองว่าเป็น “ความจริง” และมีคำอธิบายด้วยเหตุผลอย่างถูกต้อง เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาถึงคำว่า “พิธีกรรม” ตามความหมายของพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานนั้น (2546, หน้า 788) ได้อธิบายว่า “พิธีกรรม” เป็นงานที่จัดขึ้นตามความเชื่อตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือตามแบบอย่าง หรือแบบแผนต่าง ๆ ที่ปฏิบัติขึ้นในทางศาสนา และยังปฏิบัติขึ้นในวิถีชีวิตของมนุษย์ ที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนเป็นวัฒนธรรมประเพณี

นอกจากนั้น ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กิ่งแก้ว อัดถากร ยังได้อธิบายว่า “พิธีกรรม” เป็นสิ่งหนึ่งที่ไม่สามารถทอดทิ้งหรือละเลยได้ พิธีกรรมมีรูปแบบ หรือแนวทางการปฏิบัติที่กำหนดขึ้น เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ หรือบรรลุผลอย่างใดอย่างหนึ่งในเชิงนามธรรมหรือรูปธรรมได้ (กิ่งแก้ว อัดถากร, 2552, หน้า 1) ดังนั้น ในมุมมองทางคติชนวิทยา “พิธีกรรม” จึงเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่เป้าหมายตามที่ต้องการ โดยมีแนวคิด

หลักการ หรือความเชื่อ เป็นหัวใจสำคัญในการกำหนดแบบแผน ลักษณะของพิธีกรรม รวมไปถึงองค์ประกอบ หรือขั้นตอนต่าง ๆ ในพิธีกรรมด้วย

ทั้งนี้ “พิธีกรรมการรักษาโรค” (กิ่งแก้ว อุตถการ, 2527, หน้า 1-29) จัดว่าเป็นพิธีกรรมประเภทหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรค อันได้แก่ พิธีการรักษาโรคด้วยเวทมนต์คาถา รวมทั้งพิธี แก้ไขเรื่องร้ายให้กลายเป็นดี โดยมีความเชื่อว่า การเจ็บป่วยเกิดขึ้นจากการ “ทำ” ของบุคคลหรืออำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ อีกทั้ง ในพิธีกรรมการรักษาโรดยังปรากฏแนวคิด “พิธีกรรมคือการเชื่อมโยง” (กิ่งแก้ว อุตถการ, 2554, หน้า 1-9) เป็นการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพิธีกรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเทพปกรณัม ซึ่งสังคมได้จัดหาไว้ เพื่อช่วยให้บุคคลเจริญวัย หรือชีวิตด้วยความสุขุมคัมภีรภาพ ตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้าย ในขณะที่เดียวกันก็เพื่อช่วยให้บุคคลเชื่อมโยงกับสังคม และเชื่อมโยงตนเข้ากับสังคมกับโลกธรรมชาติ และระบบจักรวาล จึงจำเป็นต้องอาศัยการตีความในเชิงอุปลักษณ์ และพิธีกรรมย่อมจะทำหน้าที่เป็นพาหะ พาคนเราให้สัมผัสกับความหมายด้านในของสัญลักษณ์นั้น พิธีกรรมการรักษาโรคจึงสามารถสะท้อนความหมายผ่านทางกระบวนการรักษาโรคของผู้ประกอบพิธีกรรม และอุปกรณ์การประกอบพิธีกรรม ดังนั้น การศึกษาการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมจึงมีความหมาย ความสำคัญและคุณค่าต่อการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรค อันจะส่งผลต่อสภาวะทางร่างกาย และจิตใจของผู้ป่วยให้เป็นปกติสุข

3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของคติชน

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของคติชน เป็นแนวทางการศึกษาข้อมูลคติชนของนักคติชนวิทยา ซึ่งได้รับแนวคิดจากสำนักคิดที่เรียกว่า ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) หรือ ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural-Functionalism) ของนักมานุษยวิทยามาปรับประยุกต์ใช้ โดยแนวคิดดังกล่าวมองว่า

ข้อมูลคติชนมีบทบาทหน้าที่อย่างไรในสังคมในฐานะที่เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรม และมองว่าวัฒนธรรมในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองของความต้องการของมนุษย์ ทั้งในด้าน ปัจจัยพื้นฐาน ด้านความมั่นคงทางสังคม และด้านความมั่นคงทางจิตใจ อีกทั้ง วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน เช่น เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ และพิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองของความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจ และช่วยสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงทางวัฒนธรรมให้แก่แต่ละสังคม ดังนั้น การศึกษาข้อมูลทางคติชนจึงควรศึกษาบริบททางสังคมของกลุ่มชนนั้น ๆ ด้วย เพื่อให้เห็นความสำคัญของข้อมูลคติชนที่ช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง

(ศิริพร ณ ถลาง, 2554, หน้า 360)

นอกจากนี้ ศิริพร ณ ถลาง ยังได้อธิบายทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของวิลเลียม บาสคอม (William Bascom) ในบทความ “Four Functions of Folklore” จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชน 4 ประการ คือ ประการแรกใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม ประการที่ 2 ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณี

บอกเล่า ประการที่ 3 รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม ประการที่ 4 ให้ความเพลิดเพลิน และเป็นทางออกให้ความคับข้องใจของบุคคล และได้นำบทบาทหน้าที่ 4 ประการ ตามแนวคิดของวิลเลียม บาสคอม (William Bascom) ดังกล่าว มาปรับประยุกต์ใช้เป็นกรอบการอธิบายบทบาทหน้าที่ของคติชนในสังคมไทย โดยนำเสนอบทบาทหน้าที่ของคติชนเป็น 3 ประการ คือ ประการแรก บทบาทคติชนในการอธิบายกำเนิดและอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและพิธีกรรม ประการที่ 2 บทบาทคติชนในการให้การศึกษาอบรมระเบียบสังคม และรักษามาตรฐานพฤติกรรมทางสังคม ประการที่ 3 บทบาทคติชนในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคม (ศิริพร ณ ถลาง, 2554, หน้า 362-363)

จากแนวคิดบทบาทหน้าที่ของคติชนดังกล่าว จะเห็นว่า บทบาทหน้าที่ของคติชนมีหลายประการที่มีความหมาย ความสำคัญและคุณค่าต่อกลุ่มชนในสังคม อย่างไรก็ตามบทบาทหน้าที่ของคติชนก็มีความแตกต่างกันไปในแต่ละประเภทของคติชน ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสามารถทำให้ผู้วิจัยนำมาปรับประยุกต์ เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่ด้านการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคด้วยพิธีกรรม บทบาทหน้าที่ในการรักษาแบบแผนพฤติกรรมของสังคม และบทบาทหน้าที่ด้านการอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและพิธีกรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมเอกสารและงานวิจัยด้านการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญตามขอบเขตของการวิจัย
2. สังเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย
3. นำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

จากการสังเคราะห์ข้อมูลตามขอบเขตการวิจัย พบงานวิจัยด้านการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมสู่ขวัญ จำนวน 18 เรื่อง แบ่งเป็นงานวิจัยในภาคเหนือ จำนวน 9 เรื่อง และภาคอีสาน จำนวน 9 เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นงานประเภทวิทยานิพนธ์ จำนวน 13 เรื่อง รองลงมาเป็นบทความวิจัยจากนักศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา หรือนักวิชาการที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ จำนวน 4 เรื่อง และหนังสือ หรือตำราที่เกี่ยวข้อง จำนวน 1 เรื่อง ส่วนวิธีการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาข้อมูลจากภาคสนาม โดยมุ่งศึกษาความเชื่อ และองค์ประกอบประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ของกลุ่มชน และศึกษาข้อมูลจากเอกสาร โดยมุ่งศึกษาตัวบทในการประกอบพิธีกรรมเป็นสำคัญ ทั้งนี้พบว่า งานวิจัยด้านการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมสู่ขวัญ สามารถสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดและแนวทางสำคัญอันเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมสุขภาพของกลุ่มชนที่ยังปรากฏอยู่ในพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรมของทั้งสองภูมิภาค ในประเด็นความหมาย คุณค่า และภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและภาคอีสาน ดังต่อไปนี้

1. ความหมายและคุณค่าของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญของคนไทยภาคเหนือและภาคอีสาน

1.1 ความหมายของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ

ผู้วิจัยพบว่า ความหมายของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญของคนไทยภาคเหนือและอีสาน มีสาเหตุเกิดจากความเจ็บป่วยในลักษณะต่าง ๆ ทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ จนทำให้ “ขวัญ” ไม่อยู่กับร่างกาย ส่งผลทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยตามลำดับ ซึ่งภาวะการเจ็บป่วยนี้ ทำให้ต้องมีการประกอบพิธีกรรมรักษาโรคด้วยการเรียกขวัญ เพื่อให้ผู้ป่วยหายจากอาการเจ็บป่วย และเกิดความสุขสบาย ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาถึงความหมายของคำว่า “ขวัญ” นั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “ความเชื่อดั้งเดิม” ที่มีการส่งต่อความเชื่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และมี “ลักษณะร่วมกัน” ในสังคมวัฒนธรรมไทยและกลุ่มชาติพันธุ์ไท จากงานวิจัยพบ กลุ่มไทลื้อ ไทยวน ไทใหญ่ และชาวกูย ซึ่งมีนัยความเหมือนกันทางความหมายและความสำคัญ โดยความเชื่อเรื่องขวัญปรากฏความหมายทั้งในเชิงรูปธรรม และเชิงนามธรรม ดังนี้

ในส่วนความหมายของขวัญที่เป็นรูปธรรม หรือขวัญที่มีตัวตน พบว่า อยู่ในร่างกายของคนเรานั้นก็คือ “ผม” หรือ “ขน” ที่ขึ้นเวียนเป็นวงคล้ายกับก้นหอยบนศีรษะ เชื่อกันว่าเป็นศูนย์รวมของชีวิต และจิตวิญญาณ จึงปรากฏข้อห้ามเกี่ยวกับ “การถือหัว” หรือการยกย่องหงแหงศีรษะ เสมือนเป็นอวัยวะที่ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของคน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2562, หน้า 18) และส่วนความหมายของขวัญที่เป็นนามธรรม หรือขวัญที่ไม่มีตัวตน เชื่อกันว่า เป็นสิ่งที่มีประจำอยู่ในแต่ละส่วนของร่างกายคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็จะเป็นสิริมงคล มีความสุขกาย สบายใจ ถ้าคนตกใจหรือเสียขวัญ ขวัญก็จะออกจากร่างไป ซึ่งเรียกว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน ฯลฯ จะทำให้มนุษย์นั้นไม่มีความสุขกาย ไม่มีความมั่นคงทางจิตใจ หรือมีอาการเจ็บป่วยได้ โดยตำราการแพทย์พื้นบ้านล้านนา สาขาหมอพิธีกรรมบำบัด (ยิ่งยง เทาประเสริฐ, และกันยานุช เทาประเสริฐ, 2547, หน้า 76) ได้อธิบายว่า ร่างกายของมนุษย์ ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ ก่อตัวกันขึ้นเป็นรูปร่างประกอบด้วยอาการ 32 เป็นอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย และเชื่อกันว่า “ขวัญ” หรือจิต เป็นส่วนที่คอยควบคุมการดำรงอยู่ของร่างกาย เช่น ขวัญแข็ง ขวัญชา ขวัญตา ขวัญหู ขวัญใจ ขวัญคอ ฯลฯ โดยขวัญในแต่ละส่วนจะก่อให้เกิดความสมดุลกันของร่างกายและจิต หากส่วนใดส่วนหนึ่งได้รับความกระทบกระเทือน ย่อมส่งผลให้อีกส่วนได้รับผลตามไปด้วย

จากความหมายของ “ขวัญ” ที่กล่าวข้างต้น ผู้วิจัยเห็นแนวคิดสำคัญของการอธิบายความเชื่อเรื่องขวัญที่มีต่อพิธีกรรมในวัฒนธรรมสุขภาพของชีวิตและจิตวิญญาณของคน ในร่างกายของคนเราประกอบขึ้นจากรูปธรรมที่เป็นร่างกาย หรือธาตุ และจากนามธรรม หรือจิตใจ ที่เรียกว่า ขวัญ ขวัญจึงเป็นเสมือนตัวกลางในการเชื่อมระหว่าง “ร่างกาย” และ “จิตใจ” ที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันเป็นอันหนึ่งเดียวกัน หากร่างกายได้รับความกระทบกระเทือนก็จะส่งผลถึงจิต หรือขวัญตามไปด้วย จนนำไปสู่การอธิบายเพื่อหาสาเหตุและวิธีการรักษาโรคด้วยการพิธีกรรมการสู่ขวัญ ให้ขวัญกลับคืนสู่ร่างผู้ป่วย หรือผู้ที่ได้รับความกระทบกระเทือนทางกายและทางจิตใจ

การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคของกลุ่มชนที่มีการส่งต่อแนวคิดเรื่องสาเหตุของการเกิดโรคกันมา เป็นสิ่งสำคัญต่อการกำหนดแบบแผนหรือวิธีการรักษาโรค ข้อค้นพบจากงานวิจัยทางภาคเหนือและภาคอีสาน พบว่า มีโรคที่เกิดขึ้นจากความเจ็บป่วยทางร่างกาย หรือการกระทบกระเทือนทางจิตใจ และโรคที่เกิดจากความเชื่อในวัฒนธรรมของชุมชน ดังนี้

โรคที่เกิดจากความเจ็บป่วยทางร่างกาย และทางจิตใจ พบว่า โรคที่เกิดจากความเจ็บป่วยทางร่างกาย เกิดจากการประสบอุบัติเหตุ ส่วนความเจ็บป่วยทางจิตใจ เกิดจากประสบเหตุการณ์ร้าย ๆ ในชีวิต ส่งผลทำให้การดำรงชีวิตไม่เป็นปกติสุข เกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วย จิตใจไม่อยู่กับเนื้อกับตัว หรืออาจถึงแก่ชีวิตได้ โดยคนไทยภาคเหนือและภาคอีสานเรียกกันว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน ขวัญกลับบ้านเก่า เมื่อประสบอุบัติเหตุ หรือประสบเหตุการณ์ร้ายต่าง ๆ สมาชิกในครอบครัวของผู้ป่วยจะมีการจัดพิธีกรรมสู่ขวัญ หรือการเรียกขวัญให้กลับเข้าสู่ร่างกาย เพื่อความอยู่ดีมีสุข และเพื่อความเป็นสิริมงคลในชีวิตตามความเชื่อดั้งเดิมที่ส่งต่อกันมา

งานวิจัยของภาคเหนือพบว่า ตามความเชื่อของหมอพื้นบ้านล้านนา เชื่อกันว่า อาการเจ็บป่วยมักเกิดจากขวัญใดขวัญหนึ่งในร่างกายได้หายไป ไม่อยู่กับเนื้อกับตัว ก่อให้เกิดความไม่สบายกายและสบายใจ เช่น เกิดจากอาการตกใจ เกิดจากการประสบอุบัติเหตุ จนทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย (ยິงยง เทาประเสริฐ, และกันยานุช เทาประเสริฐ, 2547, หน้า 77) ส่วนของภาคอีสาน พบว่า เกิดจากการเสียสมดุลของร่างกาย ได้แก่ ร่างกายกระทบกับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงจนร่างกายปรับตัวไม่ทัน การประสบอุบัติเหตุ รวมถึงสาเหตุการเจ็บป่วยที่มาจากจิตที่กล่าวกันว่า “จิตใจเฮาปดี เฮ็ดให้มีความสุข” หรือการเจ็บป่วยเกิดจากจิตใจ ทำให้ไม่มีความสุข เกิดความวิตกกังวล คิดมาก ไม่สบายใจ จนทำให้ร่างกายเกิดอาการเจ็บป่วย (กิตติภัทร อ่างบุญตา, 2549, หน้า 81)

จากโรคที่เกิดจากความเจ็บป่วยทางร่างกาย และทางจิตใจข้างต้นนั้น ผู้วิจัยพบว่า พิธีกรรมการสู่ขวัญ เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดูแล การป้องกันและการรักษาโรคให้หายจากอาการเจ็บป่วย อันเกิดจากอาการตกใจหรือออกสั่นขวัญหายจากเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาการเจ็บป่วยเหล่านี้ ถือว่าเป็นอาการเจ็บป่วยที่ทราบสาเหตุชัดเจน จึงสามารถจัดพิธีกรรมการรักษาโรคด้วยการเรียกขวัญได้เลย

โรคที่เกิดจากความเชื่อในวัฒนธรรมสุขภาพของชุมชน พบ 2 แนวคิดของการเกิดโรค ดังนี้

โรคเกิดจากอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผี เป็นความเชื่อดั้งเดิมในสังคมวัฒนธรรมพื้นบ้าน ที่มาก่อนศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา โดยความเชื่อเรื่องผีในสังคมภาคเหนือและภาคอีสานมีความเชื่อร่วมกันพบว่า “ผี” สามารถก่อให้เกิดทั้งคุณ ในด้านของการดูแล ปกป้อง และคุ้มครอง เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ย่า ผีเถื่อน อีกทั้ง ยังให้โทษแก่ผู้คนได้ ผีจะมีอำนาจในการลงโทษ เช่น ผีกะ ผีปอบ หากมีคนในชุมชนประพฤติปฏิบัติไม่ดี ทำการล่วงเกินกฎเกณฑ์อันศักดิ์สิทธิ์ หรือก่อให้เกิดความไม่

พอใจแก่เบื้องบน ก็อาจมีการบันดาลให้เกิดเคราะห์กรรม รวมไปถึงเกิดความเจ็บป่วยด้วย ถ้าต้องการให้หายจากความเจ็บป่วยจะต้องมีการจัดทำพิธีกรรมเพื่อการรักษา

โรคเกิดจากอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ ปรากฏในงานวิจัยทางภาคเหนือ พบใน “พิธีกรรมเรียกขวัญเบี้ย” ในขั้นตอนของการวินิจฉัยโรค หรือหาสาเหตุของโรค พบว่า ผู้ป่วยรายหนึ่งได้กระทำการสิ่งที่ไม่ดี หรือการกระทำผิดต่อผีไว้ โดยผู้ป่วยมีการใช้คำพูดในลักษณะไม่ได้บริเวณพื้นที่นา จึงทำให้ผีนา หรือผีเจ้าที่บริเวณนั้นเกิดความไม่พอใจ จึงลงโทษให้เกิดการเจ็บป่วย และอีกกรณีหนึ่ง คือ ผู้ป่วยไม่ได้จัดพิธีไหว้ผีปู่ย่า หรือผีบรรพบุรุษตามประเพณีในท้องถิ่น ผีปู่ย่าจึงลงโทษให้เกิดอาการเจ็บป่วย (สุรเชษฐ์ คุณาเลิศ, 2558, หน้า 56) ส่วนภาคอีสาน พบว่า สาเหตุของการเจ็บป่วยนั้น มาจากการกระทำของผีปู่ตา ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของผู้ป่วย โดยอาจจะเป็นผีปู่ตาที่สวนผัก ผีปู่ตาบ้าน ผีปู่ตาเหล่านั้นอาจเกิดความไม่พอใจกับการกระทำของผู้ป่วย เนื่องจากการลบลู่ หรือการไม่เคารพบรรพบุรุษ หรือมีการกระทำผิดประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน (ปิยะพันธ์ สรรพสา, 2546, หน้า 59) และยังเชื่อว่าโรคหรือความเจ็บป่วยเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น “ผีเอ็ด” หรือ ผีกระทำให้เจ็บป่วย ได้แก่ การไม่เคารพนับถือผีบรรพบุรุษ ผีเจ้าที่ ผีบ้านผีเรือนทั้งหลาย “เอ็ดผิด ผิดผิดคอง” หรือประพุดติผิดทำนองคลองธรรม “การชะล่า” หรือการประพุดติผิดในข้อห้าม จึงทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย (กิตติภัทร อ่างบุญตา, 2549, หน้า 81)

โรคเกิดจากความเชื่อเรื่องเคราะห์กรรม ผู้วิจัยพบว่า เป็นโรคตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความเชื่อว่า หากมนุษย์เราประพฤติปฏิบัติหรือกระทำความดีก็จะได้รับบุญ หากปฏิบัติกรรมชั่วหรือไม่ดีก็จะได้รับบาป ซึ่งเคราะห์กรรมจะมีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

งานวิจัยทางภาคเหนือพบว่า โรคที่มีสาเหตุความสัมพันธ์จากการกระทำของเคราะห์กรรมเดิมของตนเองที่สั่งสมมาจากอดีต โดยหมอพื้นบ้านล้านนาเชื่อว่า ถ้าเป็นด้วยสาเหตุนี้จะไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ จึงต้องทำใจและเตรียมใจให้พร้อมรับกรรม เพื่อเกิดความสงบสุขทางจิตใจ (ยิ่งยง เทาประเสริฐ, และกันยานุช เทาประเสริฐ, 2547, หน้า 11) ตลอดจนปรากฏในดวับทประกอบพิธี เป็นบทการปิดเคราะห์กรรม ซึ่งกล่าวถึงการปิดเป่าเคราะห์กรรม เสนียดจัญไรและสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายให้พ้นไป โดยผู้ประกอบพิธีกรรมจะกล่าวบทปิดเคราะห์ด้วยถ้อยคำที่เป็นภาษาลาว (เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์, 2557, หน้า 30-37) สอดคล้องกับบทปิดเคราะห์ และบทให้พรทางภาคอีสานและลาว โดยเนื้อความจะให้พรแก่ผู้เป็นเจ้าของขวัญที่เจ็บไข้ได้ป่วยให้หมดเคราะห์ มีความสุขความเจริญ อายุมั่นขวัญเย็น (สายหยุด บัวพุ่ม, กาญจนา วิชญาปกรณ์, และประจักษ์ สายแสง, 2560, หน้า 38) ส่วนงานวิจัยทางภาคอีสานพบ ความเชื่อพื้นฐานของชาวอีสานยังคงมองว่าวิถีชีวิตดำเนินไปตามผลแห่งกรรมที่ตนเองได้ทำมาตั้งแต่อดีต การเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นสามารถเชื่อมโยงได้ว่าเป็นผลมาจากเคราะห์กรรม ผลการรักษาว่าจะหายหรือไม่ หรืออาจเสียชีวิต ซึ่งได้กำหนดไว้ระดับหนึ่งแล้วด้วยผลของกรรม พิธีกรรมการสู่ขวัญจึงเป็นเรื่องของการสร้างขวัญและกำลังใจหนึ่งที่ช่วยให้

หายจากโรคได้ แต่อีกส่วนก็ขึ้นอยู่กับผลกระทบที่ทำได้ และสามารถบรรเทาเคราะห์กรรมให้หมด (กิตติภัทร อ่างบุญตา, 2549, หน้า 3-4)

จากโรคที่เกิดจากความเชื่อในวัฒนธรรมสุขภาพของชุมชน ผู้วิจัยพบว่า เป็นโรคที่เกิดจากความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนา เป็นความเชื่อจากการเลือกนับถือศาสนา โดยทุกศาสนามีความประสงค์ให้มนุษย์ทุกคนเป็นคนดี และความเชื่อพื้นบ้าน เป็นความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมาเป็นประเพณีพิธีกรรม ตลอดจนถือปฏิบัติตาม และจากความเชื่อทั้งสองดังกล่าว จะเป็นตัวกำหนดพิธีกรรมการรักษาโรคและวิถีชีวิตของกลุ่มชนในสังคม

1.2 คุณค่าของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ

การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ แสดงให้เห็นคุณค่าทั้งทางตรงที่เกี่ยวกับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคทางกายและทางจิตใจของผู้ป่วย และคุณค่าทางอ้อมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาแบบแผนพฤติกรรมอันดีของคนในสังคมวัฒนธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

คุณค่าโดยตรงของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ

ผู้วิจัยพบว่า การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับการดูแล การป้องกันและการรักษาโรคทางกายและทางจิตใจของกลุ่มชนในภาคเหนือและภาคอีสานที่มีรากฐานความคิดจากสังคมวัฒนธรรมที่เป็นพหุลักษณะ โดยการรับและผสมผสานวัฒนธรรมระหว่าง “ความเชื่อดั้งเดิม” ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผี หรือเรื่องของอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ และ “ความเชื่อทางศาสนา” ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา จากความเชื่อดังกล่าว จึงเป็นตัวกำหนดบทบาทสำคัญของระบบคิดในการอธิบายสาเหตุของการเกิดโรค ตลอดจนเป็นตัวกำหนดแบบแผนการรักษาโรคของกลุ่มชนให้ต้องมีการดูแล การป้องกันและการรักษาโรคด้วยการเรียกขวัญ เพื่อให้ขวัญกลับมาสู่ผู้ป่วยเพื่อความสุขสบายทางกายและจิตใจ ส่งผลทำให้หายจากอาการเจ็บป่วย ตลอดจนเป็นการเชื่อมโยงให้บุคคลแต่ละคนตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวให้สอดคล้องกับทุกวิกฤตการณ์ของชีวิต โดยหมายถึงการรับรู้ของบุคคลกับร่างกายและจิตใจ กล่าวคือ การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมมีความสำคัญทำให้มนุษย์มีสภาวะทางร่างกายและจิตใจที่ดีขึ้น ลดความเครียด คลายความกังวลใจ ทำให้อาการเจ็บป่วยทั้งหลายดีขึ้นตามลำดับ

คุณค่าโดยอ้อมของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ

ผู้วิจัยพบว่า คุณค่าโดยอ้อมของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมสู่ขวัญ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรักษาแบบแผนพฤติกรรมทางวัฒนธรรมสุขภาพแบบพื้นบ้าน เมื่อพิจารณาพิธีกรรมการรักษาโรคของผู้ประกอบพิธีเห็นถึงการรักษาแบบแผนพฤติกรรมตามจารีต โดยการประพฤติปฏิบัติตนเองให้อยู่ในกรอบศีลธรรมของสังคม งานวิจัยภาคเหนือและภาคอีสาน พบว่า หมอสู่ขวัญ หรือผู้ประกอบพิธีกรรมมีลักษณะการประพฤติปฏิบัติตน หรือคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกัน คือ 1. หมอสู่ขวัญ เป็นบุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ในการดูแล

การป้องกัน และการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมเป็นหลัก ให้กับสมาชิกในกลุ่มชนของตนเอง เนื่องจากมีความรู้ และขั้นตอนการปฏิบัติสำหรับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคด้วยการประกอบพิธีกรรม

2. หมอสู่วัณ เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมของชุมชน เนื่องจากเป็นบุคคลที่ได้รับความเคารพนับถือ ความศรัทธาและความไว้วางใจจากสมาชิกในชุมชน 3. หมอสู่วัณ เป็นผู้ปฏิบัติและเชื่อมโยงกับมิติเบื้องต้น เป็นผู้ดำเนินชีวิตตามกรอบศีลธรรมและหลักจริยธรรมตามคำสอนทางศาสนา และเป็นผู้ติดต่อกับเบื้องต้น ผ่านการประกอบพิธีกรรมการรักษาโรคผ่านตัวบทประกอบพิธีกรรม และเครื่องประกอบพิธีกรรม ส่วนการรักษาแบบแผนตามกระบวนการรักษาโรคด้วยพิธีกรรม เป็นการรักษาตามแบบแผนขั้นตอน ตั้งแต่ก่อนการรักษา จนถึงขั้นตอนสุดท้ายของการรักษาโรคที่ยังคงมีลักษณะเหมือนกันจากการรับถ่ายทอดมาจากรบรรพบุรุษ ครูบาอาจารย์ และจากประสบการณ์โดยตรงของตนเอง หรือการเรียนรู้ของตนเอง งานวิจัยทางภาคเหนือและภาคอีสาน พบว่า ในการประกอบพิธีกรรมจะมีองค์ประกอบของพิธีกรรมที่คล้ายกัน แบ่งเป็น 4 องค์ประกอบ ได้แก่ 1. บุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม ประกอบด้วย ผู้ประกอบพิธี และผู้เข้าร่วมพิธี 2. เครื่องประกอบพิธี 3. สถานที่ประกอบพิธีกรรม 4. วันเวลาประกอบพิธีกรรม ในฐานะเป็นสัญลักษณ์และความหมายที่ดีกับชีวิต (นิตินันท์ พันทวี, 2544, หน้า 234) และในกระบวนการรักษาโรคจะมีขั้นตอนของการรักษาโรค แบ่งเป็น 6 ขั้นตอน ดังนี้ 1. ขั้นตอนการติดต่อหมอสู่วัณ 2. ขั้นตอนการเตรียมอุปกรณ์ 3. ขั้นตอนการตั้งเครื่องบูชาครู 4. ขั้นตอนการหาสาเหตุโรค 5. ขั้นตอนการรักษา 6. ขั้นตอนการสมนาคุณ (สุรเชษฐ์ คูหาเลิศ, 2558, หน้า 87-88)

ผู้วิจัยพบว่า คุณค่าของการรักษาโรคทั้งโดยตรง และโดยอ้อมข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของระบบวัฒนธรรมสุขภาพพื้นบ้านของกลุ่มชนในภาคเหนือและภาคอีสานที่ให้ความสำคัญกับความเชื่อ และวิถีการปฏิบัติ หรือขั้นตอนของการรักษาโรคที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของร่างกาย จิตใจ และสังคมร่วมกัน ทั้งนี้ เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้ป่วย และเครือญาติ ตลอดจนการสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ คุณค่าของการรักษาโรสดังกล่าว เมื่อนำแนวคิดบทบาทหน้าที่ของคติชนมาใช้ในการวิเคราะห์ จะสะท้อนถึงบทบาทหน้าที่สำคัญ 2 ประการ 1. **บทบาทหน้าที่ด้านการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคด้วยพิธีกรรม** พบในคุณค่าโดยตรงของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรม 2. **บทบาทหน้าที่ด้านการรักษาแบบแผนพฤติกรรมของสังคม** พบในคุณค่าโดยอ้อมของการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่วัณ ซึ่งบทบาทหน้าที่ดังกล่าว เป็นการตอบสนองความต้องการด้านพื้นฐานของชีวิตในเรื่องการใช้ชีวิตให้มีความสุขโดยปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ความต้องการด้านสังคม ในพิธีกรรมจะมีผู้ประกอบพิธีกรรม เป็นบุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ในการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคให้ผู้ป่วยหายจากอาการเจ็บป่วย ทั้งยังคอยแนะนำวิถีการปฏิบัติตนแก่ผู้เข้าร่วมพิธีกับการอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข และความต้องการด้านจิตใจ เป็นการรักษาความมั่นคงทางจิตใจให้กับผู้ป่วย และเครือญาติ ทำให้เกิดพลังกายและกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไป

2. ภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและภาคอีสานจากการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ

การศึกษาภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและภาคอีสานจากการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ ผู้วิจัยได้เลือกแนวคิดทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคติชนของ วิลเลียม บาสคอม (William Bascom) มาใช้ในการวิเคราะห์ “ตัวตน” หรือ “อัตลักษณ์” ของกลุ่มชน ตามที่ศิริพร ณ ถลาง อธิบายไว้ว่า ได้มีการปรับและประยุกต์แนวคิดทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคติชนของวิลเลียม บาสคอม แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของคติชนประเภทพิธีกรรมว่า เป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมที่ใช้สร้าง และบ่งบอกตัวตนหรืออัตลักษณ์ของกลุ่มชน หรือกลุ่มชาติพันธุ์ เมื่อใดที่เรานึกถึงพิธีกรรม เราจะนึกถึงกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์ที่เป็นเจ้าของพิธีกรรมนั้น ๆ ไปด้วย บทบาทหน้าที่สำหรับการอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและพิธีกรรม มีหน้าที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่บุคคลในสังคม นอกจากนี้ เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์มีความไม่แน่ใจหรือไม่สบายใจ มนุษย์ก็จะทำพิธีกรรมบนบานศาลกล่าวต่ออำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติให้ช่วยเหลือ เช่น คนที่เจ็บไข้ไม่สบายก็จะไปหาคนทรงหรือหมอผีฟ้า ซึ่งสามารถติดต่อกับผีฟ้าหรือแกนหรือผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติให้ตรวจดูว่าไม่สบายเพราะเหตุใดและจะต้องทำอย่างไรจึงจะหายป่วย (ศิริพร ณ ถลาง, 2554, หน้า 364-386) จากงานวิจัยของภาคเหนือและอีสาน พบว่า กลุ่มคนไทย และกลุ่มชาติพันธุ์ไท มีการแสดงตัวตน ผ่านการหลอมรวมทางวัฒนธรรมอันหมายถึงความเชื่อและวิถีปฏิบัติ เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องของความคิดและความเชื่อที่กำหนดพฤติกรรมการกระทำ ตลอดจนวิถีปฏิบัติในสังคมที่เติบโตมาจนกลายเป็น “ตัวตน” ของกลุ่มชนนั้น ๆ ซึ่งการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงภาพของ “ตัวตน” หรือ “อัตลักษณ์” ของกลุ่มชนที่มี “ลักษณะร่วมกัน” ได้แก่ การเคารพนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ การเป็นสังคมเกษตรกรรม และ “ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ” ได้แก่ การใช้ภาษาถิ่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและภาคอีสานที่มี “ลักษณะร่วมกัน”

1) การเคารพนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ

ผู้วิจัยพบว่า การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญในกลุ่มคนไทยภาคเหนือและภาคอีสาน รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไท ได้แก่ ไทลื้อ ไทยวน ไทใหญ่ และชาวกูย สะท้อนถึงระบบความเชื่อ และวิถีการปฏิบัติผ่านการเคารพนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีร่วมกัน ในส่วนความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ พบความเชื่อเรื่องผี ไม่ว่าจะเป็นผีดี และผีร้าย รวมถึงความเชื่อเกี่ยวกับเทพ หรือเทวดาในแต่ละศาสนา โดยสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มชนในพื้นที่นั้น ๆ เมื่อพิจารณาในด้านความเชื่อที่สืบต่อกันมา พบว่า เมื่อมนุษย์เกิดความสงสัยในความลึกซึ้งของธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะใช้การอธิบายถึงอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ จึงเป็นเหตุให้เกิดการประกอบพิธีกรรม เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือนั้นได้ช่วยเหลือ นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะพิเศษบางประการในสังคมวัฒนธรรมไทยและไท ที่มีการหลอมรวมเอาระบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อทางพราหมณ์ และความเชื่อพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติมาผสมผสานเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน

2) **การเป็นสังคมเกษตรกรรม** พบว่า ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชน มีการพึ่งพาธรรมชาติและการพึ่งพากันของคนในสังคมแต่ละพื้นที่ ดังนี้

การพึ่งพาธรรมชาติ สะท้อนตัวตนผ่านลักษณะของความเป็นสังคมพื้นบ้าน หรือสังคมเกษตรกรรม โดยมี “การสร้างความหมาย” ที่เกี่ยวข้องกับ “เครื่องประกอบพิธีกรรมการรักษาโรค” ซึ่งเครื่องประกอบพิธีกรรมการสู่ขวัญมีหลากหลาย แตกต่างกันไปตามจุดประสงค์ของการประกอบพิธีกรรมแต่ละประเภท เครื่องประกอบพิธีกรรมทุกอย่างจึงมีความหมายและความสำคัญ เป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อของกลุ่มชนนั้น ๆ ดังตัวอย่าง เครื่องประกอบพิธีกรรมสำหรับบำรุงขวัญ ได้แก่ อาหารหวาน ข้าวสาร กล้วย ไข่ ไก่ต้ม เครื่องประกอบพิธีกรรมเหล่านี้ หมอขวัญจะบอกกล่าวให้กับญาติของผู้ป่วยจัดหามาประกอบพิธี โดยมีการอธิบายสัญลักษณ์และความหมาย คือ 1. อาหารหวาน ข้าวสาร กล้วย เป็นสัญลักษณ์แทนความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่น เนื่องจากเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมที่มีอยู่ในชุมชนและหาได้ง่าย แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของอาหาร 2. ไข่ต้ม เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมที่มีความสำคัญแทน “ขวัญ” ซึ่งจะใช้เสี่ยงทายโดยการปอกเปลือกและผ่าออกเป็น 2 ส่วน ภายหลังเมื่อประกอบพิธีกรรมเสร็จว่า ต่อไปเจ้าของขวัญจะมีความสุขหรือไม่อย่างไร ถ้าไข่ที่ผ่าออกมามีไข่แดงและไข่ขาวที่เต็มพอง ผิวเรียบสวยงาม เป็นสัญลักษณ์ของขวัญที่มีอาการสมบูรณ์ หมอขวัญจะทำนายว่า เจ้าของขวัญจะมีความสุขกาย สุขใจ และไม่มีโรคภัย แต่ถ้าไข่มีลักษณะตรงกันข้ามก็อาจจะทำให้เจ้าของขวัญไม่สบาย ดังนั้น จะต้องวิธีแก้โดยการประกอบพิธีดังกล่าวใหม่อีกครั้ง 3. ไก่ต้ม เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมที่มีความสำคัญในการเสี่ยงทาย โดยใช้บริเวณคางไก่เมื่อหมอสู่ขวัญประกอบพิธีกรรมเสร็จจะแกะกระดูกคางไก่ออกมาเสี่ยงทาย ถ้าคางไก่ซึ่งมีกระดูก 2 ชิ้น ซี่ออกจากกัน ในลักษณะงอแง สวยงาม ก็จะทำนายว่าเจ้าของขวัญจะมีความสุข แต่ถ้ามีลักษณะตรงกันข้ามก็จะมี การประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์ เพื่อแก้เคล็ดต่อ และไก่ในความหมายของสังคมชาวภูษาคือसान มุ่งหวังให้คนมีพฤติกรรมของการขยันทำมาหากินเหมือนไก่ที่คุ้ยเขี่ยอาหารไปเรื่อย ไก่จึงนำมาเป็นสัญลักษณ์แทนความขยันในการประกอบอาชีพ เพื่อจะได้มีความสุขและโชคดีในชีวิต (ปิยะพันธ์ สรรพสา, 2546, หน้า 60)

ส่วนเครื่องประกอบพิธีกรรมการสู่ขวัญในกรณีเกิดเหตุการณ์ไม่ดีในชีวิต จะมีการอธิบายสัญลักษณ์และความหมาย ได้แก่ 1. กระตง 9 ห่อง และกระตงหน้าวัว เป็นกระตงที่ใช้ใส่เครื่องเช่น ไหว้ผีเจ้าที่ที่ทำให้เกิดการเจ็บป่วย 2. เครื่องเช่น ไหว้ต่าง ๆ เช่น ข้าวดำ ข้าวแดง ข้าวเหลือง ข้าวตอกแตก ดอกไม้ เนื้อย่าง ปลาย่าง ปลาร้า ผลไม้ เป็นเครื่องเช่น ไหว้ให้เป็นอาหารแก่ผีเจ้าที่เพื่อให้เกิดความพึงพอใจ 3. รูปคน ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนตัวของผู้ป่วย เป็นการถ่ายเทสิ่งที่ไม่ดีให้กับรูปคน ส่วนผู้ป่วยนั้น เมื่อรับการสู่ขวัญจะได้หายจากการเจ็บป่วย (กิตติภัทร อ่างบุญตา, 2549, หน้า 90)

การพึ่งพาและความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในกลุ่มชน ผู้วิจัยพบว่า การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมสู่ขวัญ เป็นพิธีกรรมที่ช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ของกลุ่มชน ทั้งในระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน โดยสะท้อนผ่านความร่วมมือร่วมใจกัน ตั้งแต่ขั้นตอนก่อนการเตรียมงาน ระหว่างการประกอบ

พิธี จนถึงขั้นตอนสุดท้ายของการประกอบพิธี หลังเสร็จพิธีกรรมทุกคนจะได้พูดคุยและรับประทานอาหารร่วมกัน อันเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์อันดี และความเข้มแข็งของชุมชน ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมการสู่ขวัญในกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ไทยวน และไทใหญ่ ผู้วิจัยพบว่า ในขั้นตอนการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมจะพบผู้เข้าร่วมพิธีที่ถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญ คือ ญาติ หรือสมาชิกในชุมชน อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และความเอื้ออาทรกันในระบบเครือญาติอย่างใกล้ชิด เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจจากพิธีกรรมการรักษาโรคจนทำให้ผู้ป่วยมีสภาพจิตใจที่ดีขึ้น (สุวิภา จำปาวัลย์, และชัชปนะ ปิ่นเงิน, 2560, บทคัดย่อ)

2.1 ภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและภาคอีสานที่มี “ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน” โดยในความหมายของลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนนี้ คือ ความแตกต่างในอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชน ได้แก่

การใช้ภาษาถิ่น

ผู้วิจัยพบว่า การใช้ภาษาในตำบลประกอบพิธีกรรมหรือ “บทสู่ขวัญ” ที่เกี่ยวข้องกับการดูแลการป้องกัน และรักษาโรคในแต่ละภูมิภาคนั้น จะพบ “ภาษาถิ่น” ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างกันไป เมื่อพิจารณาตำบลประกอบพิธีกรรมนั้น จะทราบได้ทันทีว่า เป็นการใช้ภาษาของกลุ่มชนใด

งานวิจัยในภาคเหนือ ตำบลประกอบพิธีกรรมปรากฏในการศึกษาบทสู่ขวัญและพิธีสู่ขวัญของชาวไทลื้อ อำเภอปัว จังหวัดน่าน (สมพงษ์ จิตอาเรีย, 2545) และการสู่ขวัญ: พิธีกรรมแห่งชีวิตชาวไทลื้อที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา (เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์, 2557) โดยตำบลในกลุ่มไทลื้อมีความเหมือนกันในเรื่องของโครงสร้างร่วมของบทสู่ขวัญ แบ่งเป็น 8 ขั้นตอน คือ บทเกริ่น บทบรรยายเครื่องเชิญขวัญ บทเชิญขวัญ บทเก็บข้าวเก็บขวัญ บทป้อน บทปิดเคราะห์ บทผูกมือ และบทมอบขวัญ ส่วนในภาคอีสาน พบบานวรรณกรรมคำสู่ขวัญอีสาน (บุญธรรม ทองเรือง, 2536) อธิบายถึงขนบการแต่งเนื้อหาวรรณกรรม การสู่ขวัญไว้ 4 ส่วน การอารัมภบท จะเป็นการกล่าวชมฤกษ์ยามที่ดีหรือการกล่าวเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนขยายเป็นส่วนกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการสู่ขวัญและความพร้อมในองค์ประกอบของพิธีกรรม ส่วนสู่ขวัญเป็นส่วนที่เชิญขวัญให้กลับคืนมาสู่ร่างเจ้าของขวัญ และส่วนลงท้ายเป็นการอวยพรให้เจ้าของขวัญมีความสุข เมื่อพิจารณาถึงตำบลประกอบพิธีกรรมแล้ว ในส่วนของเนื้อหาจะมีลักษณะคล้ายกัน แต่สำเนียงการใช้ภาษาถิ่นในตำบลมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาความหมาย คุณค่า และภาพสะท้อนตัวตนของคนไทยภาคเหนือและอีสาน รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไทจากการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญ สะท้อนถึงแนวคิดและวิธีการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมที่สำคัญของกลุ่มชนในสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีร่วมกันเป็นอย่างดี ในความหมายของพิธีกรรมการสู่ขวัญนั้น เป็นพิธีกรรมการเรียกขวัญให้กลับมาสู่ร่างกายของผู้ป่วย ส่งผลทำให้หายจาก

อาการเจ็บป่วยทั้งทางร่างกาย และจิตใจ ทั้งสิ้นล้วนเกิดจากแนวคิดของระบบความเชื่อที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อพื้นบ้าน และความเชื่อทางศาสนาเข้าด้วยกัน ในส่วนความเชื่อพื้นบ้าน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องขวัญ ความเชื่ออำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ ส่วนความเชื่อทางศาสนา ได้แก่ พระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ โดยความเชื่อดังกล่าวนี้นำให้เกิดพิธีกรรมการสู่ขวัญ โดยมีองค์ประกอบของพิธีกรรมที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นผู้ประกอบพิธี ผู้เข้าร่วมพิธี เครื่องประกอบพิธี ตัวบทประกอบพิธี และขั้นตอนการรักษาโรคตั้งแต่ก่อนทำพิธีกรรม ระหว่างทำพิธีกรรม และหลังทำพิธีกรรม ซึ่งองค์ประกอบของพิธีจะมีเลือกรับ ปรับประยุกต์และส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นในกลุ่มชนวัฒนธรรมของภาคเหนือและภาคอีสาน รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไทยอย่างเข้มแข็ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า トラบไตที่ระบบความเชื่อดังเดิมยังคงดำรงอยู่ในวิถีของกลุ่มชน พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อนั้น ก็ยังคงปรากฏผ่าน “ประเพณีพิธีกรรม” อยู่ในสังคมวัฒนธรรมร่วมสมัยนั้นต่อไป สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องพิธีสู่ขวัญ การอนุรักษ์และสืบสานพิธีกรรมจรรโลงใจของคนในสังคมอีสาน (วิทยา ภูครองหิน, 2553, หน้า 300) พบว่า พิธีกรรมการสู่ขวัญ เป็นพิธีที่มีการปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานของกลุ่มชน โดยมีการนับถือทั้งพระพุทธศาสนา ผสมกับศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผี ซึ่งพิธีกรรมการสู่ขวัญทำกันแทบทุกโอกาส ทั้งในมูลเหตุที่ความดี และไม่ดี ในกลุ่มชนถือว่าการเรียกขวัญให้มาอยู่กับตัวนี้ เพื่อแสดงความชื่นชมยินดี และเป็นการดูแล การป้องกัน และรักษาจิตใจของเจ้าของขวัญจากสมาชิกในครอบครัว และชุมชน

ในส่วนของคุณค่าการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญทั้งโดยตรงเกี่ยวข้องกับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคทางกายและจิตใจของผู้ป่วย และคุณค่าโดยอ้อมเกี่ยวข้องกับการรักษาแบบแผนพฤติกรรมของสังคมนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องบทบาทหมอสู่ขวัญ กรณีอำเภอปากชม จังหวัดเลย (อนุศาสน์ ป้องศิริ, 2548, หน้า 101-102) พบบทบาทหน้าที่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มชน ระดับปัจเจกชน ได้แก่ บทบาทหน้าที่เสริมสร้างขวัญ และพลังทางจิตใจให้กับผู้ป่วย และสมาชิกในชุมชน มีกำลังทั้งร่างกายและจิตใจต่อสู้กับอุปสรรคในการดำรงชีวิต ส่วนระดับสังคม ได้แก่ บทบาทหน้าที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว สร้างความสามัคคีให้บุคคลกับชุมชน รวมถึงการรักษาและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้อยู่ในกรอบและธรรมเนียมปฏิบัติตามวัฒนธรรมของสังคม

นอกจากนี้ การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญยังสะท้อนสภาพตัวตนของคนไทยภาคเหนือภาคอีสาน รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่มีลักษณะร่วมกัน ได้แก่ การเคารพสิ่งเหนือธรรมชาติ การเป็นสังคมเกษตรกรรม และ “ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ” หรือความแตกต่าง ได้แก่ การใช้ภาษาถิ่นในตัวบทประกอบพิธีกรรม สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องวิเคราะห์บทสู่ขวัญของชาวกูย อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ (ปิยะพันธ์ สรรพสา, 2546, หน้า 120) พบว่า แม้ลักษณะของการประกอบพิธีกรรมจะมีความแตกต่างกันไปในเรื่องของรายละเอียด ขั้นตอน อุปกรณ์ และตัวบทสู่ขวัญ แต่จุดประสงค์ของการประกอบพิธีนั้นเหมือนกัน คือ การให้เจ้าของขวัญมีความสุขจากอันตรายทั้งปวง

ดังนั้น การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมการสู่ขวัญของกลุ่มชนในวัฒนธรรมไทยและไท ยังสะท้อนให้เห็นถึงกลไกทางสังคมวัฒนธรรมในฐานะพลังขับเคลื่อนทางชีวิตและจิตวิญญาณ เพื่อช่วยให้มนุษย์ผ่านวิกฤตการณ์ในชีวิตไปได้ ในขณะที่เดียวกันก็ช่วยให้บุคคลสามารถเชื่อมโยงตนกับสังคม และเชื่อมโยงตนกับโลกธรรมชาติและระบบจักรวาล ซึ่งในแต่ละขั้นตอนจะสะท้อนให้เห็นถึงความหมายและคุณค่าของระบบวิธีคิดและวิถีปฏิบัติสำหรับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคของกลุ่มชนผ่านระบบวัฒนธรรมสุขภาพแบบพื้นบ้าน ซึ่งพิธีกรรมการรักษาโรคนั้น ต้องอาศัยการเชื่อมโยงทั้ง 3 มิติ ประกอบด้วย 1. มิติปัจเจกบุคคล เป็นการพิจารณาถึงคุณสมบัติพิเศษของผู้ประกอบพิธีกรรมที่มีร่วมกัน ภายใต้เงื่อนไขข้อปฏิบัติและข้อห้ามในแต่ละบริบททางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ 2. มิติสังคมวัฒนธรรม เป็นการเชื่อมโยงถึงระบบคิด ความเชื่อ และวิถีการปฏิบัติผ่านขั้นตอนการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคที่สืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงระบบความสัมพันธ์ของบุคคลกับชุมชนด้วย 3. มิติเหนือโลก เป็นการติดต่อสื่อสารของผู้ประกอบพิธีกรรม หรือ หมอสู่ขวัญ กับอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเบื้องบนผ่านความเชื่อ ด้วยบทประกอบพิธี เครื่องประกอบพิธีกรรม เพื่อหาสาเหตุและวิธีการรักษาโรค เพื่อทำให้สิ่งที่มองไม่เห็นนั้น เกิดความพึงพอใจ และให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ป่วย ทำให้ขวัญนั้นกลับมาอยู่ภายในร่างกายของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์เกิดความสุขทั้งทางกายและทางจิตใจ ตลอดจนสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างปกติสุข

ทั้งนี้ ในปัจจุบันแต่ละพื้นที่ของภาคเหนือและภาคอีสานมีการรักษาโรคด้วยระบบการแพทย์สมัยใหม่ หรือการแพทย์แผนปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็น โรงพยาบาลประจำจังหวัด โรงพยาบาลประจำอำเภอ หรือโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล สำหรับไว้บริการด้านสุขภาพแก่ประชาชนอย่างครอบคลุมทุกพื้นที่แล้วนั้น แต่กลุ่มชนในพื้นที่ก็ยังคงเลือกรับการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมอยู่ เนื่องจากพิธีกรรมยังคงมีบทบาทหน้าที่สำคัญกับกลุ่มชน โดยเฉพาะในสังคมวัฒนธรรมพื้นบ้าน ได้แก่ บทบาทหน้าที่ในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ หรือบทบาทหน้าที่คลายความกังวลใจที่เกี่ยวข้องกับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคในช่วงเวลาที่ต้องเผชิญกับวิกฤตของชีวิต หรือการเจ็บไข้ได้ป่วย และบทบาทหน้าที่การรักษาแบบแผนพฤติกรรมอันดีของคนในสังคมวัฒนธรรม ผ่านระบบสังคมเครือญาติที่เป็นเหมือนสายสัมพันธ์ให้ผู้ป่วยครอบครัว และสมาชิกในชุมชน มีขวัญและกำลังใจที่ดีในการรักษาอาการเจ็บป่วย ซึ่งถือได้ว่าพิธีกรรมการสู่ขวัญเป็นกลไกขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมที่สำคัญของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข ทั้งทางด้านร่างกาย ด้านจิตใจ และด้านสังคม

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาพิธีกรรมการสู่ขวัญของภาคกลางและภาคใต้เพิ่มเติม หรือพิธีกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดูแล การป้องกัน และการรักษาโรคของกลุ่มชนในสังคมวัฒนธรรมไทย รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไท เพื่อจะได้เข้าใจความเหมือนคล้ายและความแตกต่างกันของแนวคิดหรือสาระสำคัญ ตลอดจนองค์ความรู้ที่มี

ความหมายและคุณค่าทางวัฒนธรรมสุขภาพแบบพื้นบ้าน พร้อมทั้งสามารถตีความและเชื่อมโยงรหัสทางความคิดของแต่ละกลุ่มชนได้

เอกสารอ้างอิง

- กิตติภัทร อ่างบุญตา. (2549). *การดูแลสุขภาพทางจิตโดยหมอสู่วัยในจังหวัดนครราชสีมา* (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กิ่งแก้ว อุตถากร. (2527). ลักษณะพิธีกรรมในสังคมไทย. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา: อารยธรรมหน่วยที่ 6-11*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- กิ่งแก้ว อุตถากร, และธนรัชฏ์ ศิริสวัสดิ์. (2542). ความเชื่อ. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 8 (คติชนวิทยาสำหรับครู: หน่วยที่ 8-15)*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- กิ่งแก้ว อุตถากร. (2552). พิธีกรรมคือการเชื่อมโยง. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 6(1), 1-9.
- ขวัญฤทัย ธนารักษ์. (2549). *ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างความเชื่อในพิธีกรรมเรียกขวัญของล้านนา และความต้องการจิตวิญญาณที่มีต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ* (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จักรกฤษณ์ ชูคุ้ม. (2557). *การวิเคราะห์บทสวดตามวัฒนธรรมล้านนา จังหวัดอุตรดิตถ์* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ญาวินีย์ ศรีวงศ์ราช. (2544). *การศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่อง "ขวัญ" ในวรรณกรรมพิธีกรรมล้านนา* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิตินันท์ พันทวี. (2544). *การศึกษาพิธีกรรมท้องถิ่นในฐานะทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญอีสาน* (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุญธรรม ทองเรือง. (2536). *วรรณกรรมคำสู่ขวัญอีสาน* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์. (2557). การสู่ขวัญ: พิธีกรรมแห่งชีวิตชาวไทลื้อที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 34(2), 23-42.
- ปิยะพันธ์ สรรพสา. (2546). *วิเคราะห์บทสวดของชาวกูย อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์* (วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ยิ่งยง เทาประเสริฐ, และกันยานุช เทาประเสริฐ. (2547). *ตำราการแพทย์พื้นบ้านล้านนาสาขาหมอพิธีกรรมบำบัด*. เชียงราย: วิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมราชบัณฑิต พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วิทยา ภูครองหิน. (2553). **พิธีสู่ขวัญ: การอนุรักษ์และสืบสานพิธีกรรมจรรโลงใจของคนในสังคมอีสาน** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศิริพร สุวรรณศรี. (2536). **ประเพณีการสู่ขวัญของชาวอำเภอร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมพงษ์ จิตอาภัย. (2545). **การศึกษาบทสู่ขวัญและพิธีสู่ขวัญของชาวไทยลื้อ อำเภอบัว จังหวัดน่าน** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุรเชษฐ์ คูหาเลิศ. (2558). **กระบวนการรักษาโรคและบทบาทหน้าที่ของหมอพิธีกรรมพื้นบ้านในอำเภอมะพริก จังหวัดลำปาง** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- สุรเชษฐ์ คูหาเลิศ, และอรอุษา สุวรรณประเทศ. (2561). ภูมิปัญญาการรักษาโรคที่ปรากฏในวรรณคดีไทย เรื่องขุนช้างขุนแผน. ใน **เอกสารการประชุมวิชาการระดับชาติด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ 1 ประจำปี 2561** (น. 366-376). อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- สุวิภา จำปาวัลย์, และชัชปนะ ปิ่นเงิน. (2560). พิธีกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาสุขภาพจิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ไทยวน ไทใหญ่: การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงภายใต้อิทธิพลของสังคมโลกาภิวัตน์. ใน **เอกสารประชุมวิชาการการรักษาโรคกับการใช้ยาสมุนไพรในวัฒนธรรมไทย-ไท** (น. 21). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายหยุด บัวทุม, กาญจนา วิชญาปกรณ์, และประจักษ์ สายแสง. (2560). บทสู่ขวัญหลวงของลาวกับอีสาน: โครงสร้างทางวรรณกรรมและบทบาทหน้าที่. **วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**, 14(1), 29-45.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์, และฉลาดชาย รมิตานนท์. (2533). พิธีกรรมและความเชื่อในการรักษาพยาบาลพื้นบ้านภาคเหนือ. ใน ลือชัย ศรีเงินยวง (บ.ก.), **พฤติกรรมสุขภาพ: รวมบทความจากการประชุมวิชาการพฤติกรรมสุขภาพครั้งที่ 1** (น. 113-124). กรุงเทพฯ: ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข.
- อุดม พลเสน. (2547). **ศึกษาการสู่ขวัญของหมอสูตรบ้านสันติสุข ตำบลเขวาสันติ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- อนุศาสน์ ป้องศิริ. (2548). **บทบาทหมอสู่ขวัญ กรณีอำเภอบางบาล จังหวัดเลย** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). เลย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.